

Stella Hermanovska

Mg. soc., krājuma eksperte;

Latvijas Nacionālā bibliotēka

Mg. soc., collections expert;

National Library of Latvia

E-pasts / e-mail: stella.hermanovska@lnb.lv

ORCID: [0000-0001-8008-0060](https://orcid.org/0000-0001-8008-0060)

DOI: 10.35539/LTNC.2025.0058.03

Mode kā temats Latvijas teritorijas seniespiedumos

Fashion as a Topic in Early Prints of the Territory of Latvia

Atslēgvārdi:

modes vēsture,
apģērba vēsture,
modes tendences,
modes kritika,
seniespiedumi

Keywords:

fashion history,
clothing history,
fashion trends,
fashion criticism,
early prints

Kopsavilkums

Mode kopš tās pastāvēšanas ir fascinējusi sabiedrību vai – gluži pretēji – raisījusi tajā neizpratni. To apstiprina liecības par attiecīgā laika modi, kas atrodamas iespieddarbos. Tajos ietvertā informācija, ko reizēm papildina arī modes ilustrācijas, atspoguļo jaunākos tērpu un aksesuāru stilus, kas popularizēti sabiedrībā. Līdzās šīm bija arī atsevišķu autoru publikācijas, kurās viņi dalījās savā redzējumā par modi, tādā veidā ļaujot uz to palūkoties no jauna skatpunkta – modes laikabiedru un kādreizējo modes vēsturnieku acīm. Mode kā apspriešanas un diskusiju temats mūsdienā Latvijas teritorijā izdotajos seniespiedumos datējama, sākot no 18. gadsimta beigām.

Raksts ir veltīts Latvijas teritorijas seniespiedumos publicēto tekstu izpētei ar mērķi noskaidrot, kā modi uztvēruši un vērtējuši attiecīgā laika autori. Rakstā uzmanība vērsta uz publikāciju tekstu autoru pausto attieksmi un modes fenomenam un atsevišķām modes tendencēm piešķirto nozīmi dzimuma un sociālo slāņu piederības kontekstā. Par modi ir rakstījuši dažādu jomu pārstāvji, kas to aplūkojuši no dažādiem skatpunktiem un pārsvarā veltījuši kritiskus vērtējumus. Vairums uzskatīja iecienītos modes tērpus par bezgaumīgiem un neadekvāti dārgiem un modi par parādību, kas kaitē personības (galvenokārt sieviešu) morālei.

Summary

Since its existence, fashion has fascinated or, on the contrary, caused confusion in society. This is confirmed by the historical evidence on the fashion of the time found in the printed works. The written information, sometimes accompanied by fashion illustrations, reflects the latest styles of clothing and accessories popularized in society. Along with these, there were also publications by individual authors, in which they shared their opinion of fashion, thus allowing us to look at it from a new prism – from the eyes of fashion contemporaries and former fashion historians. Fashion as a topic of discussion and debate in early prints published in the territory of Latvia can be dated from the late eighteenth century. The article is dedicated to the study of the early prints texts devoted to fashion published in the territory of Latvia, with the aim to find out how fashion was perceived and evaluated by authors of the relevant time. The article focuses on the attitudes expressed by the authors of the publications and the meaning given to the fashion phenomenon and individual fashion trends in the context of gender and social class affiliation. Representatives of various fields have written about fashion. They looked at it from different points of view and mostly devoted critical evaluations. Most of them considered the fashionable dresses popular in society tasteless and inappropriately expensive, and fashion as a phenomenon that harms a person's (mostly women's) morality.

levads

Kopš savas parādīšanās, jau vairākus simtus gadu, mode kā sabiedrības kultūras forma ar tai raksturīgo mainīgumu ir bijusi izpētes un diskusiju temats. Dažādu autoru publikācijas ir avoti, kas apstiprina faktu, ka mode jau izsenis raisījusi sabiedrības pārstāvjos apbrīnu vai – gluži pretēji – nepatiku. Iesākumā pievēršoties terminam “mode”, jāpiemin, ka tas ir saprotams plašākā vai šaurākā nozīmē. Plašākā izpratnē mode ir sociāla parādība, kas ietekmē kultūras vai sabiedrības locekļu uzvedību (Tortora 2010). Tajā var identificēt divus elementus: lielu cilvēku skaitu, kas to pieņem, un salīdzinoši īsu šīs pieņemšanas ilgumu, kas rezultējas ar pārmaiņām (Tortora 2010). Šajā jēdziena skaidrojumā ir vispārīgs modes būtības un raksturīgo pazīmju apkopojums, kas identificē tās lomu sabiedrībā. Precīzāk norobežojot modes terminu, var teikt, ka tā ir joma, kas saistīta ar apģērba un ārējā izskata stiliem (HarperCollins [without date]). Šaurākā nozīmē mode ir definējama kā jebkurš apģērba un rotājumu veids, ko pieņem liels skaits cilvēku salīdzinoši īsu laiku (Britannica 2024). Konkrētā laikā populārs stils, kas īpaši attiecināms uz apģērbu, frizūru, kosmētiku utt. (Cambridge [without date]). Šajā gadījumā mode ir saistīta ar noteiktā laika periodā dominējošu un sabiedrībā iecienītu apģērba, aksesuāru un kopumā ar ārējo izskatu saistītiem stiliem, kas ir izplatīti noteiktā laikā vai vietā. No visu modes skaidrojumu apkopojuma var secināt, ka to var uztvert kā sociālu parādību, jomu vai konkrētu apģērba stilu kā modes tendenci, kam laika ritējumā raksturīga mainība.

Raksts ir veltīts modes tematikas satura izpētei¹ Latvijas teritorijā iespiestos seniespiedumos, pievēršoties autoru viedoklim par modi vispārīgi vai atsevišķām modes tendencēm. Balstoties uz ziņām, kas sniegtas “Latvijas citvalodu seniespiedumu kopkataloga 1588–1830” tematiskajā rādītājā (Šiško 2013: 896), laikā no 1789. līdz 1819. gadam informācija par modi pārsvarā parādījās atsevišķās nodaļās vairāku autoru rakstu krājumos un kalendāros (*Livländischer Kalender*, *Mitauischer Kalender*), kas izdoti Rīgā un Jelgavā.

Līdz šim ir veikti vairāki ārvalstu pētījumi par modes atspoguļojumu dažādos izdevumos. Junija Kavamura (*Yuniya Kawamura*) pievērsusies modei kā sociālai parādībai un skaidro, ka Rietumu pasaules sociālā struktūra 18. un 19. gadsimtā piedzīvoja lielas pārmaiņas: palielinājās iedzīvotāju skaits, strauji pieauga darba produktivitāte, attīstījās naudas ekonomika, pilnveidojās tehnoloģijas, paplašinājās

1 Iespieddarbi, izdoti līdz 1830. gadam. No visiem iespieddarbu veidiem analizētas grāmatas un periodisko izdevumu neregulārie pielikumi.

tirdzniecība, kļuva iespējama sociālā mobilitāte, bez kā plaša modes izplatība iedzīvotāju vidū kopumā nebūtu iespējama (Kawamura 2023: 7). Modes fenomenam kļūstot demokrātiskākam, tas mainīja cilvēku uzskatus par to (Kawamura 2023: 7). Bija franču filozofi un rakstnieki, kas savos rakstos pauda nosodošu attieksmi pret modi. Filozofs Žans Žaks Ruso (*Jean-Jacques Rousseau*, 1712–1778), vienkāršas dzīves piekritējs, greznības un modes pretinieks, savā darbā *Le Discours sur les sciences et les arts* (Par zinātnēm un mākslām) raksta, ka mode iznīcina tikumus un maskē netikumus un ka modei ir negatīva ietekme uz cilvēku morāli (Kawamura [2015]: 4). Savukārt rakstnieki kā Onorē de Balzaks (*Honoré de Balzac*, 1799–1850) un Šarls Bodlērs (*Charles Baudelaire*, 1821–1867) bija modes atzinēji un to atbalstīja (Kawamura [2015]: 4). Dzejnieks Stefans Malarmē (*Stéphane Mallarmé*, 1842–1898) arī bija modes piekritējs un kļuva par modes žurnāla *La Dernière Mode* (Jaunākā Mode) redaktoru, kurā bija iekļauti komentāri par apģērbu, modi un ceļojumiem (Kawamura 2023: 8). Mode kā sociāla parādība bija radījusi ietekmi uz sabiedrību kopumā, kā arī atstājusi iespaidu uz filozofu un literātu prātiem, un tos var iedalīt divās grupās: noliedzējos, kas modi uzskatīja par amorālu, netikumīgu, vieglprātīgu vai tamlīdzīgi, un atbalstītājos, kas to atzina par nopietni uztveramu un nozīmīgu.

Vairāki autori ir pētījuši 18. gadsimta beigu modes tendenci – polsterētos vēderus –, kas ieguva plašu rezonansi presē. Šī tendence izpaudās, sievietēm zem kleitām ar augstu vidukļa līniju valkājot polsterētu apakšveļu, līdzīgu spilventiņam, kas siluetam piešķīra apjomu vēdera daļā. Laikā no 1793. gada februāra beigām līdz 1794. gada vasarai Londonas presē parādījās daudzas paskvilas, balādes un satīras, veltītas polsterētā vēdera modei, koncentrējoties uz dīvaino jauno siluetu un reizēm vēršoties pret šo jauno modi kā muļķību un nepastāvīgās sieviešu gaumes bezjēdzīgu kaprīzi (Rauser 2017). Šarlote Gūdža (*Charlotte Goodge*) norāda, ka šī mode izpelnījās nosodījumu ne vien estētisku apsvērumu dēļ, jo tā izkropļojot “dabīgo” sievietes formu ar sašaurinātu vidukli, bet tai bija arī satraucošs efekts, jo padarīja nenolasāmu sievietes ķermeni tiem, kas vēlējās to kontrolēt (Goodge 2023: 457–458). Toreiz spilventiņš kalpoja gan pārmērīgas apetītes rezultāta atdarināšanai, gan slēpšanai un tika nosodīts kā ārlaulības grūtniecības maskēšanas līdzeklis, tā nodrošinot, ka sieviete, kas to valkā, var netraucēti īstenot savas seksuālās un/vai epikūriskās vēlmes (Goodge 2023: 457, 459). Amēlija Rauzere (*Amelia Rauser*) skaidro, ka tā saucamais vēdera polsterējuma untums patiesībā nebija domāts grūtniecības atdarināšanai, bet drīzāk bija sākotnējs neveikls mēģinājums izmantot radikālā neoklasicisma māksliniecisko tērpu kā ielas tērpu, ko iedvesmoja 18. gadsimta estētiskā dominējošais, klasiskās tēlniecības skulptūrās atveidotais sievietes ķermeņa ideāls, kas izpaudās noapaļotā vēderā, izteiktos gurnos un augšstilbos (Rauser 2017). Presē paustā nostāja norāda, ka mākslīgo vēderu polsterējums bija

pretrunā ar attiecīgajā laikā valdošajiem skaistuma un tikumu standartiem attiecībā uz sievietes ķermeni un dzīvesveidu. Ar ķermeņa maskēšanu un vizuālu nenoteiktību sievietes ieguva sava veida brīvību, kas daudzos autoros un sabiedrībā kopumā radīja satraukumu un neapmierinātību.

Rebeka N. Mičela (*Rebecca N. Mitchell*) aplūko Viktorijas laikmeta korseti un krinolīnu, vēršot uzmanību uz to izraisītajām diskusijām presē un sašutumu kritiķu vidū. 1858. gadā Britu salās popularitāti ieguva krinolīns, kas izgatavots no vairākām stīpām, bieži vien metāla (Mitchell 2010). Inovācijas tērauda ražošanā ļāva masveidā tirgot salīdzinoši lētus, vieglus un elastīgus krinolīnus, padarot tos pieejamus vidusšķīrai un zemākajiem sabiedrības slāņiem; absurdā krinolīnu valkāšana kalpu vidū un to radītās neērtības bija biežs kritikas un satīras temats periodiskajā presē (Mitchell 2010). Neskaitot humoru par svārku milzīgo platumu, parādījās arī brīdinoši raksti un ziņojumi par to radītajām fiziskajām briesmām ar dokumentētiem gadījumiem laikrakstos, kad krinolīns nejauši aizdegas, tā valkātājam pienākot pārāk tuvu pavardam (Mitchell 2010). 19. gadsimta 60. un 70. gados svārku apjoms sāka sarukt, un korsete atkal kļuva ievērojamas cienīga, kas, tāpat kā krinolīns, plašsaziņas līdzekļos tika uzskatīta par morālas korupcijas, proti, iedomības izpausmi, kā arī pazīmi un redzamu simbolu sieviešu plašākai apspiešanai, jo ierobežoja ķermeni un mobilitāti un bija apdraudējums veselībai (Mitchell 2010). Redzams, ka dažādi apģērbu izstrādājumi (šajā gadījumā – krinolīns un korsete) var kļūt par kritikas vai satīras objektiem vairākos aspektos, piemēram, sociālo slāņu iedalījuma vai sieviešu tiesību ierobežošanas kontekstā, kā arī funkcionalitātes trūkumu sakarā to nepraktisko, ierobežojošo un veselību apdraudošo īpašību dēļ.

Līdz šim dažādu autoru vērtējums par modi kopumā un atsevišķām modes tendencēm ir pētīts, izvēloties ārvalstu izdevumus kā avotus. Pētījumi par modes vēsturi Latvijas teritorijā ir veikti, pievēršoties iedzīvotāju modes tērpu un aksesuāru stilu analīzei, tādēļ, paplašinot perspektīvu Latvijas kultūras vēstures laukā, ir būtiski noskaidrot, kāds bija vērtējums par modi vispārīgi un modes tendencēm atsevišķu sabiedrības pārstāvju redzējumā, kas izplatīts Latvijas teritorijā iespiestos izdevumos. Šis raksts var palīdzēt izvērst redzējumu par modes fenomenu un pārvērtēt modes un dzimumu attiecību diskursu Latvijas kultūrtelpā. Raksta mērķis ir noskaidrot Latvijas teritorijas seniespiedumos paustos naratīvus par modi un aktuālajām modes tendencēm Rietumeiropas un Austrumeiropas modes vēstures kontekstā, lai apzinātu attiecīgajā laikposmā publicēto autoru attieksmi. Raksta uzdevumi ir: 1) noskaidrot autoru nostāju modes jautājumos, 2) apzināt dzimuma un sociālo slāņu piederības ietekmi uz modes reprezentāciju, 3) atklāt, kāda nozīme valodas lietojumā ir piešķirta modes fenomenam. Rakstā ir skaidrots, kā modi uztvēra sabiedrībā, vēršot uzmanību uz jautājumu, kā modi un atsevišķas modes tendences ir

atspoguļojuši un vērtējuši autori 18.–19. gadsimta Latvijas teritorijas izdevumos. Rakstā izvirzīta hipotēze, ka mode un atsevišķas modes tendences dažādu izdevumu publikācijās vairumā gadījumu tiek kritizētas un aplūkotas no estētikas perspektīvas dzimumu un sociālo slāņu kontekstā.

Rakstā ir apzinātas 18.–19. gadsimta Latvijas teritorijas izdevumu publikācijas, kurās pausts viedoklis par modi vai atsevišķām modes tendencēm. Par vienu no analīzes kritērijiem ir izvirzīta autoru attieksme pret modi: pozitīva, negatīva vai neitrāla. Tāpat analizēti arī diskursu autori, īpašu uzmanību pievēršot dzimumu un profesionālajai piederībai. Tādējādi noskaidrots, kura dzimuma un sociālā slāņa pārstāvji visbiežāk ieņēmuši autora pozīciju. Analīzē pievērsta uzmanība arī tam, kura dzimuma un sociālo slāņu pārstāvji visbiežāk tikuši saistīti ar modi tekstos. Izmantojot diskursa analīzi, ir noskaidrots, 1) kāda nozīme ir vēsturiski piešķirta modei vispārīgi vai atsevišķām modes tendencēm seniespiedumu tekstos sociālā kontekstā; 2) atbildēts uz jautājumiem, kas ir publikācijas teksta autors, ar kādu nolūku tas radīts un kāds naratīvs par modi ir pausts. Rezultātā ir izzināts, kā valoda tekstos radījusi un uzturējusi uzskatus par modi, un izvērtēts, kā dzimuma un sociālās grupas piederība pārstāvēta un veidota diskursā.

Modes feminizācija: estētikas mainības un morāles perspektīva

Izdevumi ar modes žurnālu pazīmēm Latvijas teritorijā tika izdoti, sākot no 19. gadsimta pirmā ceturkšņa. 1808. gadā izdots žurnāls *Iris: ein Wochenblatt für Damen* un 1825. gadā izdotā grāmata *Winterblüten: ein Neuahrs-Geschenk Riga's Damen gewidmet von A. H. F. Oldekop, J. F. Krestling* ietver modes ilustrācijas ar aprakstiem, kas iepazīstināja lasītājus ar jaunākajām modes tendencēm. Jāatzīst, ka to saturs aizgūts lielākoties no franču modes žurnāliem, piemēram, *Journal des Dames et des Modes* un *Petit Courier des Dames. Journal des Modes*. 18. gadsimta izskaņā un minētajā laika periodā līdztekus šāda veida modes satura publikācijām mode bija skārusi daudzu autoru prātus, un tie dalījās savos viedokļos. Tas atspoguļojas gan ārvalstu, gan Latvijas teritorijas izdevumos. No mūsdienu redzējuma šie izdevumi kalpo kā avoti vēsturisko modes tendenču un attiecīgā laika autoru vērtējuma noskaidrošanai.

Autori mēdza dalīties savās zināšanās un viedoklī par modi, tādēļ nereti izvērtās viedokļu apmaiņas un arī asākas diskusijas par valdošo gaumi dažādos laikos. Autori varēja būt gan modes aizstāvji, gan skarbi kritiķi. Tomēr svarīgi atzīmēt, ka tikai retais bija modes atbalstītājs. Tāds bija lords Tomass Litltons (*Thomas Lyttelton*, 1744–1779), asprātīgs, gudrs un prasmīgs debatētājs, kā arī uzjautrinošu vēstulju autors (Frost 1876: [v]). To apstiprina atsevišķas vēstules un to krājumi, kas vairākkārt

izdoti pēc viņa nāves un ieguva popularitāti lasītāju vidū brīvdomīguma un provokatīvā satura dēļ sava laika uzskatu un morāles normu kontekstā. Vienas vēstules² tulkojums vācu valodā ar nosaukumu *Ueber die verschiedenen Haar- und Bartmoden; ein Schreiben des verstorbenen Lord Lytteltons* (Par dažādo matu un bārdas modi; ne-laika lorda Litltona vēstule) iekļauts arī 1789. gada Rīgas izdevumā, kurā Litltons sniedzis ieskatu vēsturiski mainīgajā matu, bārdas un parūku modē dažādos laikos un sabiedrībā valdošajā naidīgajā noskaņojumā pret to.

Litltons pauž savu erudīciju frizūru un bārdu vēsturē, norādot, ka mati un bārda lielākoties tika uztverta kā skaistuma un labklājības simbols. Pirms mūsu ēras senie grieķi un romieši bārdu uzskatīja par dieviem tīkamam upuri, savukārt vēlāk mūsu ēras sākumā pieklājīgākais sveicināšanās veids bija izraut no galvas matus un pasniegt tos personai kā cieņas un uzmanības apliecinājumu ([Lyttelton] 1789: 132–133). Īsi mati bija dzimtcilvēku atšķirības zīme – ja parādnieks nevarēja atdot parādu, viņš šķīrās no brīvības un savām garajām matu cirtām ([Lyttelton] 1789: 133). 18. gadsimts bija laiks, kad muižnieku iecienītajiem garajiem un gaišajiem matiem tika vēltas lielas rūpes ([Lyttelton] 1789: 133). Neskatoties uz to, ka Litltons bija Britu parlamenta³ biedrs, viņš bija iemantojis sliktu reputāciju, jo sabiedrībā tika uzskatīts par izšķērdīgu cilvēku un spēlmani ar skeptisku skatījumu uz reliģiju (Frost 1876: vi, viii). Viņš atļāvās arī izteikt satīriskas pārdomas par kristīgās baznīcas ietekmi uz modi, kas izpaudās ar neskaitāmiem ierobežojumiem. Tā, piemēram, garīdzniecība nolēma aizliegt garus matus to grēcīguma dēļ, jo to kopšana un veidošana aizņemot pārāk daudz laika ([Lyttelton] 1789: 133). Viņš vērsa uzmanību uz pastāvīgo viedokļu nevienprātību un noteikumu mainību. Arī bārda kristīgajā baznīcā kļuva par nesaskaņu objektu, apspriežot jautājumu, vai ļaut tai augt, kādā formā tai būtu jābūt, dažreiz liekot nēsāt apaļu, citreiz kvadrātveida vai robainu ([Lyttelton] 1789: 135). Jau Senajā Romā plaši izmantoja mākslīgos matus; Francijas karalis Luijs XIII (*Louis XIII*, 1601–1643) zaudēja matus, tādēļ bija spiests valkāt parūku, un tūlīt arī visi galminieki, kas gribēja būt moderni, sekoja viņa piemēram. Arī Luijs XIV (*Louis XIV, Louis-Dieudonné*, 1638–1715) bija iecienījis parūkas un nēsāja tās tik milzīga izmēra, ka atgādināja lauvu ([Lyttelton] 1789: 137–138). 18. gadsimtā vīrieši, kas pārstāvēja aristokrātiju un augstāko buržuāziju, arī valkāja parūkas vai nēsāja garus, lokainus matus, kuru veidošana bija

2 Lyttelton, Thomas (1807). Letter LVIII. Lyttelton, Thomas. *Letters of the Late Lord Lyttleton...: To which is Now Added, a Memoir Concerning the Author, Including an Account of Some Extraordinary Circumstances Attending His Death*. Troy, N.Y.: Wright, Goodenow, & Stockwell, pp. 268–282. University of Minnesota Library, 31951P007690190. Pastāv varbūtība, ka vēstuļu patiesais autors ir britu rakstnieks Viljamss Kombs (*William Combe*, 1742–1823).

3 Mūsdienās – Apvienotās Karalistes parlaments jeb Lielbritānijas un Ziemeļīrijas Apvienotās Karalistes parlaments.

laikietilpīga un prasīja daudz pūļu. Ir vērts pieminēt, ka pats modes aizstāvis Litltons labprāt jāvēl šīm modes greznībām. Kā viņš norāda, bijis sava sulaiņa rokās, taču visas frizūras veidošanas darbības ar pūderi, pomādi un papijotēm (*Papilloten*, vācu val.)⁴ nekavējoties pārtraucis, lai nepazaudētu ideju un rakstītu šo atbildes vēstuli kāda modes noliedzēja pamācoši filozofiskajam vēstījumam ([Lyttelton] 1789: [131]). Litltons uzskata, ka ar modi saistītās nesaskaņas ir nepamatotas to maznozīmīgo cēloņu dēļ ([Lyttelton] 1789: 132), un nobeigumā secina, ka pārlietu lielas ārējam izskatam veltītas rūpes izpelnījušās nosodījumu, jo likušas zaudēt kristietības garu, taču, pēc viņa domām, cilvēkam vieglprātība un koķetērija ir iedzimta ([Lyttelton] 1789: 140). Litltona kā 18. gadsimta dendija redzējumā mode kā vizuāla ārējā izskata izpausme ar mērķi patikt un būt pašapmierinātām ir piedodama un saprotama.

Ernsts Vunderlihs (*Ernst Wunderlich*) kalendāra *Livländischer Kalender auf das Jahr 1807...* pielikumā sniedz pārdomas *Ein paar Worte über die gegenwärtige Mode* (Pāris vārdu par pašreizējo modi) par sava laika modi, drēbnieku prasmēm un sieviešu sekošanu modei. Vunderlihs atzīst, ka par gaumi nestrīdas, un, tā kā pašam ir krietni mazāk par 50 gadiem, neiebilst pret vispārējo modi kā vidusceļu, nošķirot to no jaunākajām modes tendencēm (Wunderlich [1806: 48]). Tomēr viņš nespēj atturēties no skarbiem izteikumiem. Modi viņš raksturo kā modernu ģildes drēbnieku blēņošanas, krāpšanas vai untumu rezultātu, ar ko panāktu vizuāli nebaudāma ķermeņa izkropļošanu un fiziskas neērtības (Wunderlich [1806: 48–49]). Tajā pašā laikā Vunderlihs norāda, ka sievietes labprātīgi pakļaujas šīm ierobežojošajām apgrūtinājumu važām (Wunderlich [1806: 49]). Šajā uzskatā ir jūtama modes feminizācija, kas nostiprinājās 19. gadsimtā. Šajā sakarā jāatzīmē, ka mode ne vienmēr bija ar dzimumu saistīta parādība un līdz 18. gadsimtam gan vīrieši, gan sievietes tērpās izsmalcinātos apģērbos (Kawamura 2023: 9). To apstiprina arī Litltona kā 18. gadsimta pārstāvja atbalsts modei un greznām frizūrām. Tomēr ar laiku sieviešu un vīriešu mode kļuva nošķirta. 18. gadsimta beigās notika ļoti izteikta vīrišķās identitātes maiņa – tā sauktā "lielā vīrišķā atteikšanās" no savām tiesībām uz visiem spilgtajiem, gaišajiem un daudzveidīgajiem ornamentu veidiem un vēlmēs būt skaistiem, atstājot to tikai sieviešu ziņā (Kawamura 2023: 10). Sieviešu apģērbs izvēlēto audumu un piegriezumam ziņā bija vizuāli uzkrītošāks un stilistiski dekoratīvāks. Nodošanās modei tika uzskatīta par sieviešu dabiska vājuma izpausmi, kam viņas nespēja pretoties (Kawamura 2023: 11). Vēl Vunderlihs piemin faktu, ka sievietes, sekojot modei, aizsedz sejas ar plīvuriem (Wunderlich [1806: 49]). Šāda darbība un sekošana modei autora redzējumā ir uzskatāma par sieviešu sava veida atteikšanos no brīvības.

4 Papīra, auduma vai cita materiāla gabals, uz kā tiek uztīti mati, lai iegūtu lokas.

Morāliska un pesimistiska pieskaņa ir jūtama rakstā *Schreiben eines angehenden Hagestolzen* (Topošā vecpuiša raksts)⁵, kura autors ir anonīms, tomēr ir noskaidrots, ka to uzrakstījis Justuss Mēzers (*Justus Möser*, 1720–1794), vācu rakstnieks ar jurisprudences izglītību, kas savos darbos bieži aplūkojis sociālus tematus. Viņš savu izvēli neprecēties pamato ar smago nastu, ko radījusi sieviešu tiekšanās pēc dārgas garderobes, rotaslietām u. tml., kas rezultētos viņa bankrotā. Tajā Mēzers vaino modi, jo tā rada sievietēm neaizstājamas vajadzības ([Möser] 1790: 9). Tā, piemēram, autors dalās savā skumjajā pieredzē, kad, neskaitot citas dāvanas, savai nolūkotajai līgavai dāvinājis pulksteni, kas bija 18. gadsimta turīgo sieviešu modes aksesuārs, bet viņa vēlējusies tam visam klāt saņemt vēl trīs pulksteņus ar briljantiem, pieskaņotiem viņas tērpu krāsām ([Möser] 1790: 6). Autors norāda, ka cilvēkiem, kuru sabiedrībā viņa pavada savu laiku, ir šaurs interešu loks, jo tie runā tikai par jaunāko modi un gaumi ([Möser] 1790: 9). Kopumā autors ir vīlies sieviešu mantkārībā un cilvēku seklumā, kā pamatā ir pārlieku liela aizraušanās ar modi. Vainu tam viņš saskata nepareizā audzināšanā, kad mātes izlutina savas meitas jau no mazotnes ar dārgām modes precēm ([Möser] 1790: 11). Starp daudziem nelaimīgiem galvaspilsētu iedzīvotājiem lielākā daļa ir kļuvusi par upuri iedomībai, ko neprātīga māte viņiem rūpīgi ieaudzinājusi, jo tā vietā, lai atturētu savus bērnus no materiālu lietu pielūgsmes un pieradinātu pie mājas darbiem, viņa ļauj tiem iepeldēt modes virpulī un beigās tajā nogrimt ([Möser] 1790: 11). Šajā publikācijā mode ir skatīta no finansiālās puses kā dārgs un uz merkantilām attiecībām vedinošs fenomens, kas spēj graut arī pašu modes pielūdzēju personību, veicinot iedomību, mantkārību un virspusību. Mode bija obligāta un tajā pašā laikā dārga augstākā sabiedrības slāņa sieviešu vajadzība, kas ģimenes galvam varēja sagādāt finansiālas neērtības, ja vēlmju izmaksas pārsniedza ienākumu sliekšni.

Kā redzams, nodošanās rūpēm par ārējo izskatu un sekošana modei bija pretstatīta garīgajām vērtībām kā viena otru izslēdzošas “konkurentes”. 18. gadsimta beigu publikācijas apstiprina modes feminizāciju, jo parādīts, ka tieši sievietes ir tās, kas tiecas sekot modei. Turklāt, ņemot vērā, ka sekošana modei rada lielas izmaksas, viņas tika uzskatītas par aprēķinātājām un izmantotājām.

5 Iepriekš publicēts krājumā: Möser, Justus (1776). *Patriotische Phantasien von Justus Möser. Herausgegeben von seiner Tochter J.W.J. v. Voigt, geb. Möser*. Zweyter Theil [Bd. 2 von 4]. Berlin: bey Friedrich Nicolai.

Korsetes un polsterējuma silueta rekonstrukcija estētikas un medicīnas aspektā

Bija arī autori,

kas konkrētas modes tendences vērtēja kritiski vai ironiski. No 1793. līdz 1794. gadam Londonas presi pāršalca satīriski sacerējumi un karikatūras, kas bija veltītas sieviešu polsterēto jeb "viltus" vēderu modes tendencei. Dažus gadus vēlāk pamfletā *Ueber die falschen Bäuche: eine historisch-moralische Abhandlung von einem Liebhaber physischer Untersuchungen* (Par viltus vēderiem: fizisko izmeklējumu cienītāja vēsturiski morāls traktāts), slēpjoties aiz pseidonīma Trollings (*Trolling*), vācu rakstnieks Kristiāns Augusts Fišers (*Christian August Fischer*, 1771–1829)⁶ apspriež šo modes tendenci, kas acīmredzot bija sasniegusi arī citas pilsētas. Autors to sarakstījis ermitāžā pie Peipusa ezera 1796. gada sākumā (Trolling 1796: 16), un pēc divu gadu uzturēšanās Rīgā (Jūrjo 2010: 113) arī izdota šī nelielā grāmata. Fišers tajā cenšas rast izskaidrojumu šai viņam nesaprotamajai mākslīgajai vēderu palielināšanas tendencei, ko raksturo kā riebīgāko, neglītāko, bezgaumīgāko un smieklīgāko līdzās citām ķermeņa daļu mākslīgām palielināšanām, kas bija novērojamas sieviešu apģērbos citos laikos (Trolling 1796: 8). Ironiskos minējumos viņš izsaka vairākas varbūtības.

1. Iespējams, neprecētās sievietes tādējādi cenšas izrādīt noteiktas vēlmes vai gatavojas smagajai grūtniecībai nāstai un parāda, cik viegli un labprātīgi to uzņemas.
2. Tas varētu būt sieviešu atgādinājums vai neliels pārmetums saviem laulātajiem ar vēlmi pēc ģimenes pieauguma. Iespējams, pierādījums patriotismam, veicinot iedzīvotāju skaita pieaugumu plaukstošā impērijā.
3. Tā varētu būt viltība, kā paslēpt kaut ko.
4. Varbūt sievietes vēlas kompensēt pagātnes modes galējības, aizstājot tievos vidukļus ar pilnīgākiem vēderiem (Trolling 1796: 10–13).

Satīriskos izteikumos Fišers šo tendenci saista galvenokārt ar sieviešu vēlmi pēc grūtniecības vai skaidro kā veidu, kā slēpt to, kā arī ar modes mainību, kam sievietes ar savu nepastāvīgo dabu labprāt seko. Kaut arī šī modes tendence pastāvēja salīdzinoši īsu laiku, tā radīja aizkaitinājumu daudzos autoros. Pēc viņu domām, tā padarīja sievietes ķermeni neglītu vai neskaidru.

Korsetes sieviešu modē guva popularitāti vairākus gadsimtus – no 16. līdz 19. gadsimtam – un tikai 20. gadsimtā zaudēja aktualitāti. Cauri gadsimtiem korsešu forma mainījās līdz ar modi, un sievietes tās neatlaidīgi valkāja, lai panāktu vēlamo siluetu. 18. gadsimtā līdz ar stingro korsešu saišu savilkšanu korsete kā balsta un formu piešķiroša apakšveļa kļuva par kritikas tematu. Tika apšaubīts tieva vidukļa skaistums. Tas daudzu vīriešu redzējumā bija drīzāk neglīts vai pat smieklīgs.

6 Fišers kā autors norādīts bibliogrāfiskajā rādītājā: Hayn, Hugo (1885). *Bibliotheca Germanorum erotica: Verzeichniss der gesammten deutschen erotischen Literatur mit Einschluss der Uebersetzungen, nebst Angabe der fremden Originale*. Zweite... Auflage. Leipzig: Verlag von Albert Unflad, S. 198.

To apstiprina arī daudzās satīriskās karikatūras, kurās pārspīlētā manierē atainotas sieviešu pārmērīgās pūles tievā vidukļa sasniegšanai vai vizuāli uzsvērts izteikti tievā vidukļa absurds. Rakstnieki, ārsti, sieviešu tiesību aizstāvji no dažādām valstīm vērsās pie lasītājiem ar ieteikumiem un aizliegumiem, asi kritizējot korsetes. 19. gadsimta 20. gados arvien biežāk parādījās medicīniski ziņojumi par korsešu kaitīgo ietekmi uz veselību, pamudinot atteikties no korsešu tirānijas. Bet vēl pirms tam – 1811. gadā – Rīgā iespiestajā darbā *Ueber den nachtheiligen Einfluß der Schnürbrüste auf die Gesundheit und Schönheit* (Par korsešu kaitīgo ietekmi uz veselību un skaistumu) vācu ārsts Johans Kristiāns Reils (*Johann Christian Reil*, 1759–1813) rakstīja par korsešu negatīvo ietekmi no dažādiem aspektiem. No estētiskā viedokļa, tās, viņaprāt, iznīcina skaistumu (Reil 1811: [2]). Reils skaidro, ka dabas pasaules augstākās būtnes – cilvēka – perfektā, viļņotā ķermeņa līnija, kas līdzinās ēteriskai straumei, tiek mākslīgi pārveidota (Reil 1811: 3). Lapsenes viduklis, pēc viņa domām, ir tēlniecības ideāliem neatbilstošs, kroplīgs, bezgaumīgs un neharmonisks izteikti šaurā vidukļa un pārējo ķermeņa daļu lielā apjoma kontrasta dēļ (Reil 1811: 3–4). No medicīniskā viedokļa ārsts brīdina par korsešu valkāšanas izraisītajiem draudiem veselībai, kas var rasties lielā spiediena dēļ, ietekmējot iekšējos orgānus un rumpja skeletu. Viņš skaidro, ka krūškurvim un korsetei ir vienāda, nošķelta, koniska forma, taču korsete ar šaurāko daļu ielaužas iegurnī, kur rumpim ir vislielākais apkārtmērs un kur atrodas vislielākie iekšējie orgāni (Reil 1811: 5). Korsetes bojā arī lāpstiņas, saliecot un stumjot tās uz augšu un radot pie pakauša "jumtiņu", līdzīgi kā bruņuru-pučiem (Reil 1811: 5). Kad muguras muskuļus paralizē krūškurvja spiediens, kura spēka dēļ tā tiek turēta taisni, mugurkauls izliecas uz visām pusēm (Reil 1811: 6). Reils arī brīdina, ka korsetēm ir negatīva ietekme uz elpošanas un gremošanas orgāniem un to valkāšana var izraisīt daudzas bīstamas slimības, kas iznīcina visu sadzīves laimi un paver ceļu slimiem pēcnācējiem (Reil 1811: 6–8). Jāpiemin arī gadījumi, kad korsešu dēļ ir apgrūtināta vai pat neiespējama grūtniecība. Pilsētnieces un izglītotā sabiedrības slāņa sievietes, kas bieži sasirga no korsešu valkāšanas, Reilam bija tik nepieņemamas, ka viņš tās salīdzina ar rūķiem, invalīdiem un hospitāļa slimniekiem masku ballē (Reil 1811: 8). Reils savā darbā, neskaitot medicīnisko kritiku, izmanto dažādas pieejas, lai atturētu sievietes no korsešu valkāšanas. Viņš noliedz korsešu radītā silueta skaistumu, uzskatot to drīzāk par ķermeņa vizuālu izkroplošanu, un brīdina, pat iebiedējot informē lasītājus par korsešu valkāšanas dramatiskajām sekām uz sieviešu veselību. Un nobeigumā izsmejošā manierē velta neglaimojošus salīdzinājumus tām sievietēm, kas stūrgalvīgi iecienījušas korsetes, neskatoties uz ļaunumu, ko tās nodara.

Sieviešu tērpu modes tendences laika gaitā mainījušas tērpus visdažādākajās formās. Divi spilgti piemēri ir tievie vidukļi, kas panākti ar savilkto korsešu palīdzību,

un, iespējams, mazāk pazīstamie palielinātie vēderi. Kā liecina publikācijas, vīriešu auditorijai šīs, viņuprāt, ķermeņa deformēšanas šķita absurdas, tādēļ izmantoja satīriskas vai zinātniski pamatotas pieejas paņēmienus tekstos, lai pārliecinātu sievietes atteikties no saviem neestētiskajiem tērpiem.

Greznība varas un ekonomikas kontekstā

Turpinājumā vērts pievērsties divu autoru pārdomām par modes vēsturi. 1820. gada kalendāra *Mitauischer Kalender auf das Jahr nach Christi Geburt 1820...* pielikumā publicēts franču diplomāta un vēsturnieka Luija Filipa de Segūra (*Louis Philippe de Ségur*, 1753–1830) pārdomu *De la mode et des coutumes*⁷ (Mode un kostīmi) fragmentārs tulkojums vācu valodā, kurā sniegts pārskats par franču modi no viduslaikiem līdz 19. gadsimta sākumam, kurā viņš iztirzājis cauri gadsimtiem mainīgās sieviešu un vīriešu apģērbu un frizūru modes tendences. Segūrs secīgi piemin spilgtākos modes piemērus dažādu Francijas karaļu valdīšanas laikā: 15. gadsimta galma modes sirds formas frizūras vai "ragu" (*escoffion*, franču val.) un smailas, konusa (*hennin*, franču val.) formas galvassegas; ar spalvām rotātas cepures; Fransuā I (*François I*, 1494–1547) valdīšanas laikā novērojamos apjomīgos stīpu svārkus (*verdugado*, spāņu val.)⁸; Fransuā II (*François II*, 1544–1560) laika mākslīgos vēderus⁹; grīmu, ar ko franču sievietes iepazīstināja Katrīna Mediči (*Caterina de' Medici*, 1519–1589); Luija XIV (*Louis XIV*, 1638–1715) valdīšanas laika greznības izpausmes kā, piemēram, garie, platie, pilnā garumā aizpogājami mēteļi¹⁰, sarkanās zeķes ar apgrūtinošajām kantainas formas kurpēm, milzīgās parūkas, sieviešu platie stīpu svārkī, augstās frizūras (*fontange*, franču val.), kas kā milzu, daudzstāvu ēka svērās uz galvām, augstpapēžu kurpes; Luija XV (*Louis XV*, 1710–1774) laika pūderētos matus ar lielām

7 Ségur, Louis Philippe de (1818). *De la mode et des coutumes*. Ségur, Louis Philippe de. *Galerie morale et politique; par M. le comte de Ségur, de l'Académie française*. [T. 1]. Paris: A. Eymery, p. 23–37.

8 Sieviešu svārkos iestrādāta vai zem svārkciem valkāta stīpu struktūra, kas piešķir konisku formu ar pakāpenisku paplatinājumu apakšējā daļā.

9 Visdrīzāk runa ir par krūškurvja priekšpusē polsterējumu (*peascod belly, goose belly*, angļu val.), kas bija populārs vīriešu apģērbā 16. gadsimtā un 17. gadsimta sākumā. Tam raksturīga noapaļota un zem vidukļa pagarināta forma ar radītu izliekumu pāri jostai.

10 *Justacorps* (franču val.) – 17. gadsimta beigu un 18. gadsimta vīriešu mētelis, kura izcelsme meklējama Francijā. Luija XIV laika *justaucorp à brevet* bija atsevišķs veids, ko varēja valkāt tikai galminieki, kam karalis piešķīris šādas tiesības.

1. att. Saint-Elme Gautier. France. – XVIIIe siècle. L'habit. – Les paniers. Paris, 1888. Atsevišķa lapa no grāmatas Racinet, Albert. *Le costume historique...* Tome V. Paris: Firmin-Didot et Cie, 1888. Papīrs, litogrāfija. Autore personiskais arhīvs.

Attēlā redzama 18. gadsimta sieviešu un vīriešu franču mode. Sieviešu kleitas ir ar gariem, cieši savilktiem un stīviem vidukļiem un kupliem, dažāda veida stīpu svārkkiem (*panniers*, franču val.) – ar noapaļotu un paaugstinātu aizmuguri, kas rotāta ar volāniem, un ar paplatinājumu augšdaļā sānos kā elkoņu balstu. Vīrieši ir tērpušies mēteļos (*justacorps*), pusgarās biksēs, garās zeķēs ar kantainiem apaviem, cirtainām parūkām un katoganiem.

lokām, tumši sarkanu grīmu¹¹, sieviešu tievos vidukļus, kuplos, krokotos svārkus, vīriešu frizūras¹², kas līdzīgas notekcaurulēm, un šauros tērpus, augstos papēžus (1. att.); Luija XVI (*Louis XVI*, 1754–1793) laika sieviešu frizūras (2. att.), kas kļuva vēl augstākas; neskaitāmus, izdomātus jaunus krāsu toņu paveidus un, visbeidzot, revolūcijas laikā radīto vīriešu frizūru kā senajiem romiešiem un sieviešu atkailināto

11 Sārtums, ko uz balti pūderētas sejas izmantoja gan sievietes, gan vīrieši.

12 Katogans (*catogan*, angļu val.) – vīriešu parūku frizūra ar sānos sarullētiem matiem un aizmugurē sasietu zirgasti, ko satur lente.

2. att. Vierne. France. – XVIIIe siècle. Modes de la seconde partie du règne de Louis XVI. Coiffures et cheveux. – Chapeaux et bonnets. – Les déshabillés. Paris, 1888. Atsevišķa lapa no grāmatas Racinet, Albert. *Le costume historique...* Tome V. Paris: Firmin-Didot et Cie, 1888. Papīrs, litogrāfija. Autores personiskais arhīvs

18. gadsimta 80. gadu franču modes sieviešu frizūras, cepures un tērpi.

un caurspīdīgo tērpu izvēli, iedvesmotu no senās Grieķijas (3. att.) ([De Ségur] 1819: [43–44]). Šīm modes izpausmēm viņš piedēvēja vairākas īpašības kā smieklīgs, neveikls, novecojis, neizsmalcināts, necienīgs, neērts. Minētās tendences, viņaprāt, bija pretrunā ar labu gaumi un tās priekšnoteikumu – vienkāršību. Segūra, kas bija arī politiķis, atzinību izpelnījās vienīgi Anrī IV (*Henri IV*, 1553–1610) laika mode, ko viņš saistīja ar pareizu politiku ([De Ségur] 1819: [44]), kad uzsvars tika likts uz valsts ekonomiskā stāvokļa uzlabošanu, izskaužot izšķērdību, greznu dzīvesveidu un ekstravagantus apģērbus, dodot priekšroku vienkāršībai un elegancesi. Viņa valdīšanas laikā pēc ilgajiem 16. gadsimta reliģiju kariem tika atjaunota Francijas labklājība,

3. att. Costume Parisien № 803. [Paris], 1807. Atsevišķa lapa no žurnāla *Journal des Dames et des Modes*. Papīrs, kolorēta gravūra. Autores personiskais arhīvs

Modes žurnāla *Journal des Dames et des Modes* ilustrācija, kurā dāma tērpusies baltā perkala kleitā. Neoklasicisma modes perioda ampīra silueta kleitā redzamas antīko tērpu stilistikas ietekme: pieguļošs ģieburis, augsta vidukļa līnija un gari, brīvi krītoši svārkī. Šī siltiem laikapstākļiem piemērotā kleita ar dziļo dekoltē un īsajām piedurknēm papildināta ar gariem cimdkiem un galvasrotu, kuras forma pakauša daļā pielāgota neoklasiskajai frizūrai.

attīstot ekonomisko darbību, piemēram, veicinot lauksaimniecības, zīda un citu audumu veidu ražošanu (Ritter, Tapié 2024). Vienīgais Anrī IV laika apģērba elements, kas neizpelnījās Segūra atzinību, bija augstās un krokotās apkakles ([De Ségur] 1819: [44]). Segūrs, velkot paralēles starp modi un labu valsts pārvaldi un ekonomisko stāvokli, savu personīgu viedokli pamato ar uzskatu, ka atteikšanās no liekām ārišķībām un pompozitātes ir vispareizākais priekšnoteikums gaumīgam apģērbam.

Vācbaltietis Gothards Tobias Tīlemanis (*Gotthard Tobias Tieleman*, 1773–1846), Rīgas Domskolas skolotājs, rakstnieks un vairāku kultūras vēstures apcerējumu autors un sastādītājs, ir pievērsies Baltijas teritorijas modes vēstures izpētei, sākot no viduslaikiem līdz 19. gadsimta sākumam. Darbā *Etwas über die Trachten, Sitten und Gebräuche der Livländer im sechzehnten Jahrhundert* (Kaut kas par livoniešu tērpiem, manierēm un paražām 16. gadsimtā) Tīlemanis raksta, ka 16. gadsimtā Livonijas

iedzīvotāji pēc ilgiem kara gadiem beidzot bija ieguvuši mieru, sāka atgūt labklājību un vēlējās kompensēt iepriekšējo gadu grūtības ([Tielemann 1812 [i. e. 1811]: 135]). Sociālā stabilitāte un materiālā stāvokļa nodrošinājums mainīja cilvēku dzīvesveidu un paradumus, ietekmējot arī apģērba un aksesuāru izvēli. "Greznība – labklājības bērn – sāka valdīt visur [...]". ([Tielemann 1812 [i. e. 1811]: 136) Tā ietekmēja dažādas sociālās struktūras. Augstāko kārtu pārstāvji centās uzsvērt savu sociālo piederību ar greznību kā citām kārtām nepieejamu atšķirības zīmi un privilēģiju. Livonijas augstāko sabiedrības slāņu daiļā dzimuma pārstāvju apģērbs bija dārgs. Tielemans skaidro, ka tā laika modes prasības nebija apmierināmas, jo sievietes bagātīgi rotājās ar zelta un sudraba rotām, pērlēm un dārgakmeņiem, svētkos valkāja dārgas kažokādas (sabuļu, caunu, sermuļu, lapsu), zīda kleitas, kas izšūtas un rotātas ar pērlēm, un ar dārgakmeņiem dekorētas somas ([Tielemann 1812 [i. e. 1811]: 137). Dižciltīgie bruņniecības pārstāvji rādīja piemēru pilsētniekiem ar karalisku krāšņumu, piemēram, ar smagām zelta ķēdēm ([Tielemann 1812 [i. e. 1811]: 136). Arī pilsētnieki izvēlējās greznus tērpus. Tomēr Livonijas pilsētu tirgotāju lepnums aizgāja tik tālu, ka viņi nevēlējās atzīt amatniekus par pilsētniekiem un pieļaut, ka to sievas un meitas ģērbjas līdzīgi ([Tielemann 1812 [i. e. 1811]: 146). Tas liecina, ka starp dažādu kārtu pārstāvjiem notika sacensība un augstāko kārtu pārstāvjiem bija nosodoša attieksme pret zemāku kārtu pārstāvjiem gadījumos, kad tie parādījās dārgos modes apģērbos.

Apkopojot visus kopš viduslaikiem izdotos greznības noteikumus, izveidojas patiesi garš saraksts, no kura var iepazīt varas pārstāvju centienus ierobežot turīgo slāņu iedzīvotājus, tomēr to iedomība bija pārāk spēcīga, un viņi ignorēja šos aizliegumus (Tielemann 1818 [i. e. 1817]: 42). Darbā *Schilderungen des Luxus, der Sitten und Gebräuche der Livländer zur Zeit der Ordenregierung* (Livoniešu greznības, manieru un paražu apraksti ordeņa valdības laikā) Tielemans min, ka mode un greznība ir gājusi roku rokā un tai bijušas raksturīgas pārmaiņas katrā desmitgadē jau Livonijas laikā (Tielemann 1818 [i. e. 1817]: 28). Apģērba un aksesuāru izvēli ietekmēja greznības noteikumi, kuros bija norādīts, ko atļauts un ko aizliegts valkāt atkarībā no piederības noteiktam sabiedrības slānim. Tas ietekmēja apģērba un aksesuāru materiālu, modeļu un krāsu izvēli. Piemēram, 14. gadsimtā atļautais vīriešu apavu purngalu garums tika noteikts atkarībā no valkātāja sociālās kārtas (jo augstāka kārta – jo garāks purngals) (Tielemann 1818 [i. e. 1817]: 34 (parinde)). Greznības noteikumi tāpat arī mudināja uz pieticīga dzīvesveida ievērošanu. Taču tos aizmirsa 14. un 15. gadsimtā, kad komturi un bruņinieki greznojās ar zelta ķēdēm, spalvām, samtu un zīdu (Tielemann 1818 [i. e. 1817]: 35–36).

Tielemans daļu informācijas par Livonijas laika modi atrada vēsturiskās ilustrētās grāmatās ([Tielemann] 1812 [i. e. 1811]: 138), piemēram, Hansa Veigela

4. att. Livonica Praecipua Foemina unā cum Filia. [S. l., 1811]. *Livona: ein historisch-poetisches Taschenbuch für die deutsch-russischen Ostseeprovinzen*. [1. Jahrgang] / [G. Tielemann]. Riga und Dorpat: bei Friedrich Meinshausen, 1812 [i. e. 1811]. Papīrs, gravūra. Latvijas Nacionālās bibliotēkas Repozitārijs, WV1/55, S. 136/137

(Hans Weigel, 1549–1577) darbā¹³, kas ietver dažādu tautu un iedzīvotāju kārtu, to skaitā Livonijā dzīvojošo, apģērbu kokgriezumus. Ar vienas ilustrācijas¹⁴ pārpublicējumu (4. att.) Tielemanis iepazīstina lasītājus, šķiet, apzināti izvēloties tieši šo attēlu, kurā redzama precēta sieviete ar meitu no Livonijas augstākajām aprindām, lai izteiktu kritiku par šī sabiedrības slāņa pārstāvju apģērba izvēli. Abas livonietes ir tērpušās ziemas sezonas apģērbā. Daudzkārtaino apģērbu veido apjomīgi apmetņi, rotāti ar vertikālām un horizontālām kažokādu apdarēm, un papildina lielas,

13 [Weigel, Hans] (M. D. LXXVII [1577]). *Habitus praecipuorum populorum, tam virorum quam foeminarum singulari arte depicti*. *Trachtenbuch: darin fast allerley und der fürnembsten Nationen, die heutigs tags bekandt sein, Kleidungen, beyde wie es bey Manns und Weibspersonen gebreuchlich, mit allem vleiß abgerissen sein, sehr lustig und kurtzweilig zusehen*. Gedruckt uz Nürnberg: bey Hans Weigel Formschneider.

14 [Weigel, Hans] (M. D. LXXVII [1577]). *Livonica praecipua foemina unā cum Filia*. [Weigel, Hans]. *Habitus praecipuorum populorum, tam virorum quam foeminarum singulari arte depicti*. *Trachtenbuch: darin fast allerley und der fürnembsten Nationen, die heutigs tags bekandt sein, Kleidungen, beyde wie es bey Manns und Weibspersonen gebreuchlich, mit allem vleiß abgerissen sein, sehr lustig und kurtzweilig zusehen*. Gedruckt uz Nürnberg: bey Hans Weigel Formschneider, P. LI. Hansa Veigela kokgriezumus ir Albrehta Dīrera (Albrecht Dürer, 1471–1528) 1521. gada akvareļu atdarinājums ar dažām izmaiņām.

5. att. Johann Adolf Rossmässler. Rigische Kleidertracht a. d. 17. Jahrhunderte. [S. l., 18--]. *Livona's Blumenkranz* / Herausgegeben von G. Tielemann. Erstes Bändchen. Riga und Dorpat: bei Friedrich Meinshausen, 1818 [i. e. 1817]. Papīrs, gravūra. Latvijas Nacionālās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu krājums, RB/1855, S. 44/45

neparastas formas galvassegas. Livoniešu greznajos un smagnējos ziemeļu renesanses tērpos bija jūtama Krievzemes tradicionālā tērpa un atsevišķu Rietumeiropas modes tendenču ietekme (Parute 2020: 107–108). Pēc Tīlemaņa domām, neskatoties uz apģērba dārgumu un greznību, tam pietrūka skaistuma un kopumā tas ir diezgan dīvains ([Tielemann] 1812 [i. e. 1811]: 139–140). Jāsecina, ka šāda livoniešu tērpu izveidošanās notika vairāku faktoru ietekmē: apģērbam vajadzēja būt funkcionālam un atbilstošam aukstajiem klimatiskajiem apstākļiem, augstākās kārtas vēlme pēc statusa apliecināšanas izpaudās ar greznu apģērbu izvēli, un bija novērojams dažādu tērpu un modes tendenču sajaukums, kas radīja savdabīgu, Livonijas reģionam raksturīgu vizuālo tēlu.

Lai aprakstītu 17. gadsimta 50. gadu Rīgas prominentu iedzīvotāju apģērbus, Tīlemanis izmanto gravūru (5. att.), kurai par pamatu ņemta Rīgas rātskunga Johana Kokena fon Grīnblata (*Johann Kocken von Grünblatt*, 1596–1656) ģimenes glezna¹⁵, kas savulaik atradās Rīgas Domā un vēlāk Rīgas pilsētas bibliotēkā, kur arī strādāja

15 S. Faujarts (*S. Faujaert*). Rīgas Rātes locekļa Johana fon Kokena Grīnblata ģimenes epitāfija. 1653. Eļļa, koks. 142×123 cm. Rīgas vēstures un kuģniecības muzejs, VRVM 56382.

patš Tīlemanis. Attēlotie vīrieši ģērbušies melnās žaketēs un apmetņos ar plecu lentēm. Arī šoreiz Tīlemanis neatturas no sieviešu tērpu – sabuļu cepuru, kaklarotu un svārku – kritikas (Tielemann 1818 [i. e. 1817]: 44). Apjomīgie svārki, kažokādu cepures un mufes lika tām pārlieku izcelties uz vīriešu fona. Edīte Parute skaidro, ka torņveidīgas kažokādas cepures ar plīvuriem ir uzskatāmas par 16. gadsimta poļu modes ietekmi un kopumā “attēlotās sievietes demonstrē tam laikam arhaiskus, provinciāla rakstura tērpus, kuros vēl ir jaušami arī 16. gadsimtam raksturīgi motīvi” (Parute 2020: 135).

Tāpat kā Segūrs, arī Tīlemanis izceļ modi, kas uz izpētītās modes vēstures fona šķiet vispieņemamākā. Tīlemanis skaidro, ka iepriekšējos gadsimtos nebija gaumīgu apģērbu, jo vēsturiski dāmām nebija tādas izvēles kā 19. gadsimtā, kad tās var smelties iedvesmu modes žurnālos (Tielemann 1818 [i. e. 1817]: 44). Ja Segūram sava laika neoklasicisma mode ar antīko laiku ietekmi nebija pieņemama, tad Tīlemanim tieši pretēji – tā bija vistīkamākā. Tīlemanis piemin vīriešus ar Romas imperatora Tita (*Titus*, 39–81) un Karakallas (*Marcus Aurelius Severus Antoninus Augustus*, 188–217) frizūrām un šallēs aizplīvurotas sievietes, kuras, satiekot pastaigās, var sajaukt ar Senās Grieķijas un Romas mitoloģijas varonēm vai Romas impērijas ievērojamu dinastiju pārstāvēm un ķeizarienēm (Tielemann 1818 [i. e. 1817]: 44, 44.–45. parinde). Līdzās vieglajiem audumiem un vienkāršajam siluetam tomēr viens sieviešu aksesuārs saņēmis kritiku – “groteskādas cepures”. Tajā pašā laikā norāda, ka nav vērts tam pretoties: “Karot ar sievietēm nozīmētu sadusmot grācības¹⁶; un vai tad viņas nav pakļautas modes muļķības visvarenībai?” (Tielemann 1818 [i. e. 1817]: 46) Līdzīgi kā iepriekšējie autori, Tīlemanis pauž uzskatu, ka sievietes padevīgi seko modei, lai arī kāda tā būtu. Redzams, ka abi modes vēsturnieki modi ir aplūkojuši valstu pārvaldes un ekonomiskā aspektā, sniedzot arī savu personīgo viedokli par labu gaumi, kas bija atšķirīgs, neskatoties uz to, ka bija viena laika perioda autori.

Secinājumi

Latvijas teritorijas izdevumos par modi un tērpu, aksesuāru, frizūru, parūku, sejas apmatojumu un grima modes tendencēm, neskaitot franču un angļu autoru darbus, publicēti pārsvarā vācu autoru darbi. Daži no viņiem vēlējušies palikt anonīmi un pieņēmuši pseidonīmus, tomēr ir izdevies noskaidrot to personības. Rīgas un Jelgavas, tāpat kā citu Eiropas pilsētu izdevumos publicēto darbu autorus lielos vilcienos var iedalīt divās grupās – modes aizstāvjos un kritiķos. Sīkāk iedalot modes redzējumu un attieksmi pret to Latvijas teritorijas izdevumos, var

16 Seno romiešu mitoloģijā ikviena no trim skaistuma dievietēm: Aglaja, Eifrosīna, Talijs; seno grieķu mitoloģijā – haritas.

teikt, ka starp autoriem bija tikai viens modes cienītājs un aizstāvis, kas labprāt pieņēma to un uzskatīja, ka tai ir jābūt suverēnai no kristīgās baznīcas ierobežojošajiem noteikumiem, runājot par bārdu un frizūru modi kā domstarpību objektu. Reliģija un mode bija pretnostatīta, uzsverot, ka modei veltītais ilga laiks un pūles, kas tiek ieguldītas ārējā izskatā, padara cilvēka prātu vieglprātīgu un novērš no kristīgām vērtībām, tomēr autora redzējumā tā nav nosodāma rīcība. Bieži izskanēja kritika par vēsturiskajām un attiecīgā laika modes tendencēm, kas, pēc kritiķu domām, ir bezgaumīgas, estētiski nebaudāmas, neērtas un nepraktiskas. Kāds morāles kritiķis nosodīja modes piekritēju prāta seklumu un pašus modes tērpus un aksesuārus uzskatīja par neadekvāti dārgu greznību, pēc kā tiecas sievietes. Sievietes esot nepareizi audzinātas, jo jau no bērnības ir izlutinātas ar modes tērpiem, un kļuvušas materiālas aprēķinātājas, kas rada vīriešiem finansiālu slogu. Kopumā vairākas reizes sievietes ir pozicionētas kā lielākie modes upuri. Sieviešu vēlme sekot maiņīgajai modei pamatota ar to nepastāvīgo dabu un nekritisko pakļautību modes untumiem, sekojot jaunākajām modes tendencēm un neņemot vērā ērtības, praktiskumu, labas gaumes un skaistuma priekšnoteikumus un pat negatīvo ietekmi veselībai. No medicīniskā viedokļa ārsts pamatoja korsešu graužošo iespaidu uz sieviešu iekšējiem orgāniem, muskuļiem un kauliem, asi nosodot viņu izvēli valkāt šo apģērba elementu. Savukārt satīrisku attieksmi izpelnījās kāda cita 18. gadsimta beigu sieviešu modes tendence – polsterētie vēderi –, kas daudzos vīriešos raisīja neizpratni un radīja priekšstatu par grūtniecību. Cits autors saistīja modi ar politiku – dažādu laiku karaļu atšķirīgajām valsts pārvaldes pieejām un to ietekmi uz ekonomisko stāvokli –, norādot, ka izšķērdība un greznība kaitē ne tikai gaumīga apģērba priekšnoteikumiem, bet pat valsts labklājībai kopumā. Kāds vēsturnieks, kas pētījis pagājušo gadsimtu valdošās gaumes apģērbus un aksesuārus, skaidro, ka mode ir bijusi cieši saistīta ar greznību, kas bija sabiedrības augstākā slāņa privilēģija un statusa atšķirības zīme. Neskatoties uz to, Livonijā bija novērojama savstarpēja sacensība dažādu sabiedrības slāņu starpā, un turīgo slāņu tiekšanās pēc greznības noveda līdz tik lielai izšķērdībai, ka to ierobežoja ar varas pārstāvju izdotiem greznības noteikumiem. Autors puda savu personīgo viedokli par Livonijas un Rīgas augstāko slāņu sieviešu greznajiem un dārgajiem tērpiem, nosaucot tos par savādiem un pārlieku uzkrītošiem.

Vēršot uzmanību uz dzimumu iedalījumu, var konstatēt izteiktu to nošķirumu un asimetriju. Visu tekstu autori ir vīrieši un līdz ar to ieņem dominējošu autora pozīciju kā vērtētāji, kas būtiskā daļā tekstu konstruējuši sievietes tēlu kā vieglprātīgu modes sekotāju. Šie laikmeta diskursi, kad pārsvarā tika publicēti vīriešu sarakstītas publikācijas, atspoguļo sociāli konstruētas dzimumu lomas modes kontekstā. Šie 18.–19. gadsimtā kultivētie uzskati par sieviešu un vīriešu lomu iedalījumu ir

spēcīgi iedibināti un nostiprinājušies sabiedrības apziņā arī vēlākos kultūras attīstības posmos.

Pievēršoties avotu reprezentativitātei, jāsecina, ka gan ārvalstu, gan Latvijas teritorijas izdevumos autoru paustajās idejās novērojamas kopīgas tendences, kas veidoja specifisku ideoloģisku pozīciju. Viedokļi par modi kā sociālu parādību atšķīrās, tomēr vairumā gadījumu tā tika kritizēta. Tāpat vērts pieminēt kopīgu iezīmi – ievērojams daudzums autoru ārvalstu un Latvijas teritorijas izdevumos mēdza vērsties pret tām pašām modes tendencēm, piemēram, polsterētajiem vēderiem, korsetēm, krinolīniem. Tātad bija novērojama viedokļu sakritība daļā sabiedrības pārstāvju, tomēr to nevar uzskatīt par laikmeta kopējo noskaņojumu, jo bija novērojama modes tendenču izplatība, neskatoties uz kritiku rakstītajos avotos.

Latvijas teritorijas seniespiedumi pierāda, ka mode kā sociāla parādība raisīja interesi gan humanitāro, gan eksakto zinātņu nozaru pārstāvjos, kuru profesionālā nodarbošanās nebija saistīta ar modi. Pārsvarā tie modei veltīja kritiskus un satīriskus izteikumus, to vērtējot ar atšķirīgām pieejām. Kopumā mode ir skatīta reliģiskā, morāles, estētikas, medicīnas, politikas, finanšu un vēstures kontekstā, skarot dzimumu un sociālo grupu aspektus. Analīzes dati apstiprina izvirzīto hipotēzi, ka mode un atsevišķas modes tendences dažādu izdevumu publikācijās vairumā gadījumu tika kritizētas un aplūkotas no estētikas perspektīvas dzimumu un sociālo slāņu kontekstā. Ir jūtams 19. gadsimtā raksturīgais dzimumu nošķirums, kad aizsākas vīriešu norobežošanās no modes, kļūstot atturīgākiem tērpu izvēlē. Sociālo slāņu nošķirums arī bija aktuāls aspekts, jo mode nebija pieejama visiem. Modes tērpi un aksesuāri bija dārga un ekskluzīva augstāko sabiedrības slāņu sieviešu privilēģija, kas izpaudās sekošanā jaunākajām modes tendencēm. Paši autori pārstāvēja sociālos slāņus, kas saskārās ar modes tendencēm. Tomēr, neskatoties uz tērpu aktualitāti un krāšņumu, publikācijas liecina, ka galvenokārt tie bija netīkami vīriešu gaumei.

Līdzās jaunāko modi popularizējošiem izdevumiem Latvijas teritorijā izdotajos izdevumos iespīestā informācija par modi kā tematu parādīja sabiedrībā izplatīto nostāju pret to, tādā veidā ļaujot noskaidrot ne vien aktuālās modes tendences, bet arī dažu sabiedrības pārstāvju vērtējumu par tām. Publikāciju tekstos kultivēts uzskats, ka mode ir mainīga, dārga, bezgaumīga, nepraktiska un neērta, un kopumā ar negatīvu ietekmi uz personības morāli un vērtībām, tā autoriem paužot negatīvu attieksmi. Tomēr modes tematikas satura klātesamība Latvijas teritorijas izdevumos norāda, ka tā ietekmēja noteiktu sabiedrības daļu, kas tai sekoja, un daudzus novērotājus neatstāja vienaldzīgus. Redzams, ka autori, izmantojot grāmatu kā veidu savu domu nodošanai sabiedrībai, vēlējās dalīties ar lasītājiem savās pārdomās un viedokļos, paužot savus uzskatus par labu gaumi vai dzīves vērtību ideāliem, kam pretstatīta mode ar nevēlamu iedarbību uz cilvēka prātu un dzīvesveidu.

Avoti

[Lyttelton, Thomas] (1789). Ueber die verschiedenen Haar- und Bartmoden; ein Schreiben des verstorbenen Lord Littelttons. *Aus dem Papieren einer Lesegesellschaft*: Dritter Band. Riga: im Hartknochschen Verlag, S. [131]–140. Latvijas Nacionālās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu krājums (turpmāk – LNB RGRK), RW2/2697.

[Möser, Justus] (1790). *Schreiben eines angehenden Hagestolzen: einer edeln Mutter in Riga gewidmet*. Riga: Gedruckt und zu haben bey Müller. LNB RGRK, RB/702.

Reil, Johann Christian (1811). *Ueber den nachtheiligen Einfluß der Schnürbrüste auf die Gesundheit und Schönheit vom Professor Reil*. Riga: gedruckt bei Wilhelm Ferdinand Häcker. Latvijas Universitātes bibliotēkas Misiņa bibliotēka, AB M 61, inv. 54–162.299.

[De Ségur, Louis Philippe] (1819). Französische Kleidertrachten vom Mittelalter bis jetzt. *Mitauischer Kalender auf das Jahr nach Christi Geburt 1820, welches ein Schaltjahr von 366 Tagen ist. Berechnet für den Horizont von Mitau. In Kurland wie in den angränzenden Provinzen mit Nutzen zu gebrauchen*. Mitau: gedruckt bey Johann Friedrich Steffenhagen und Sohn, S. [43–44]. Tartu Universitātes bibliotēka, Est.A-2808. Available: <http://hdl.handle.net/10062/54941> [Accessed 01.08.2025].

[Tielemann, Gotthard Tobias] (1812 [i. e. 1811]). Etwas über die Trachten, Sitten und Gebräuche der Livländer im sechzehnten Jahrhundert. *Livona: ein historisch-poetisches Taschenbuch für die deutsch-russischen Ostseeprovinzen*. [1. Jahrgang]. Riga und Dorpat: bei Friedrich Meinshausen, S. [133]–147. Latvijas Nacionālās bibliotēkas Repozitārijs, WV1/55.

Tielemann, Gotthard Tobias (1818 [i. e. 1817]). Schilderungen des Luxus, der Sitten und Gebräuche der Livländer zur Zeit der Ordenregierung von Gotthard Tielemann. *Livona's Blumenkranz*. Herausgegeben von G. Tielemann. Erstes Bändchen. Riga und Dorpat: bei Friedrich Meinshausen, S. [25]–89. LNB RGRK, RB/1855.

Trolling [ist. v. Fischer, Christian August] (1796). *Ueber die falschen Bäume: eine historisch-moralische Abhandlung von einem Liebhaber physischer Untersuchungen*. Königsberg und Riga: [s. n.]. LNB RGRK, RB/702.

Wunderlich, Ernst ([1806]). Ein paar Worte über die gegenwärtige Mode. *Livländischer Kalender auf das Jahr 1807, welches ein gewöhnliches Jahr von 365 Tagen ist*. [Riga]: Gedruckt und... uz haben bei J.C.D. Müller..., S. [48–50]. LNB RGRK, RB/367.

Literatūra

Britannica, The Editors of Encyclopaedia (2024). Fashion. *Encyclopedia Britannica*. Available: <https://www.britannica.com/topic/fashion-society> [Accessed 01.08.2025].

Cambridge University Press & Assessment ([without date]). Fashion. *Cambridge Dictionary*. Available: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/fashion> [Accessed 01.08.2025].

Frost, Thomas (1876). *The Life of Thomas Lord Lyttelton by Thomas Frost, Author of "The Loves of the Conjurors," etc*. London: Tinsley Brothers. University of Toronto – Robarts Library, DA 501/L9F7. Available: <https://archive.org/details/lifeofthomaslord00frosuoft> [Accessed 01.08.2025].

Goodge, Charlotte (2023). The Pad, the 'Fat' Belly, and the Politics of Female Appetite. *Journal for Eighteenth-Century Studies*, No. 46(4), pp. 457–474. <https://doi.org/10.1111/1754-0208.12917>

HarperCollins (without date). Definition of 'fashion'. *Collins Dictionary*. Available: <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/fashion> [Accessed 01.08.2025].

- Hayn, Hugo (1885). *Bibliotheca Germanorum erotica: Verzeichniss der gesamten deutschen erotischen Literatur mit Einschluss der Uebersetzungen, nebst Angabe der fremden Originale*. Zweite... Auflage. Leipzig: Verlag von Albert Unflad.
- Jürjo, Indrek (2010). Wer ist der Autor des Aufklärungs-Pamphlets "Briefe über Reval"? *Forschungen zur Baltischen Geschichte*. Bd. 5. Hrsg. von Mati Laur und Karsten Brüggemann. Tartu: Akadeemiline Ajalooselts, S. 110–123.
- Kawamura, Yuniya ([2015]). *Doing Research in Fashion and Dress: an Introduction to Qualitative Methods*. London; Oxford; New York: Bloomsbury Academic.
- Kawamura, Yuniya (2023). Introduction. Kawamura, Yuniya. *Fashion-ology: Fashion Studies in the Postmodern Digital Era*. 3rd ed. London: Bloomsbury Visual Arts, pp. 1–20.
<https://doi.org/10.5040/9781350331907.ch-001>
- Mitchell, Rebecca N. (2010). Victorian Fashion. *Berg Encyclopedia of World Dress and Fashion: West Europe*. Edited by Lise Skov. Oxford: Berg. <https://doi.org/10.2752/9781847888570.EDch81312-ED>
- Parute, Edīte (2020). *Rīdzinieku modes tērpa vēsturiskā evolūcija (13.–18. gs.) vizuālās kultūras un sociāli ekonomisko faktoru kontekstā*. Promocijas darbs. Vad. Eduards Kļaviņš. Rīga: Latvijas Mākslas akadēmija.
- Rauser, Amelia (2017). Vitalist Statues and the Belly Pad of 1793. *Journal18*, No. 3: Lifelike.
<https://doi.org/10.30610/3.2017.2>
- Ritter, Raymond; Tapié, Victor-Lucien (2024). Henry IV. *Encyclopedia Britannica*. Available: <https://www.britannica.com/biography/Henry-IV-king-of-France> [Accessed 01.08.2025.].
- Šiško, Silvija (sast.) (2013). *Latvijas citvalodu seniespiedumu kopkatalogs. 1588–1830*. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka.
- Tortora, Phyllis G. (2010). History and Development of Fashion. *Berg Encyclopedia of World Dress and Fashion: Global Perspectives*. Edited by Joanne B. Eicher and Phyllis G. Tortora. Oxford: Berg, pp. 159–170. <https://doi.org/10.2752/BEWDF/EDch10020a>